

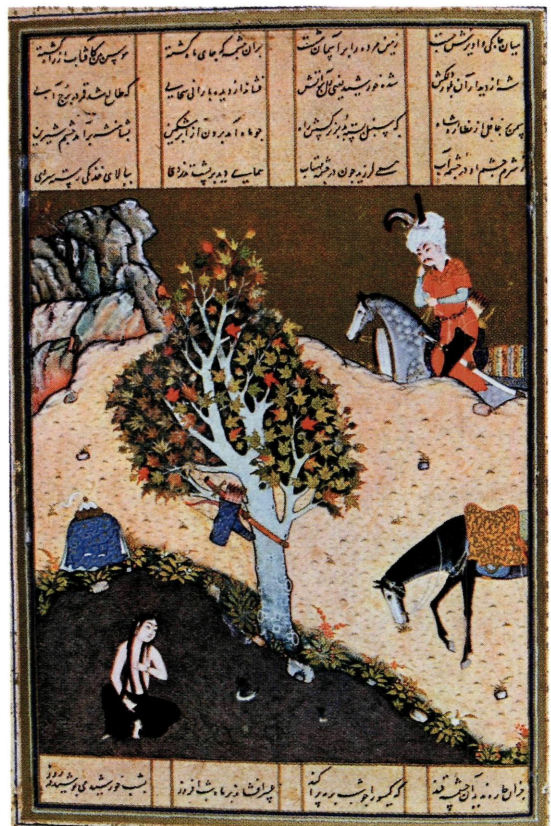
Ἀπὸ τὴν Περσία στὴν Προβηγία: Ἑρωτικὲς διηγήσεις στὸ ὕστερο Βυζάντιο

Παναγιώτης Α. Ἀγαπητός

*Καθηγητὴς Βυζαντινῆς Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Κύπρου*

 ἡ ἀντίθεση πρὸς τὶς προηγούμενες ὁμιλίες τοῦ παρόντος κύκλου γιὰ τὸ Βυζάντιο καὶ τὶς ἀπαρχὲς τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖες πραγματεύτηκαν ζητήματα πολιτικῆς, διπλωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἱστορίας, ἡ δική μου συμβολὴ ἐστιάζεται σὲ ἓνα λογοτεχνικὸ ζήτημα. Αὐτὸ ἴσως φανεῖ παράξενο, ἐπειδὴ, συνήθως, δὲν προσεγγίζουμε ἱστορικὰ θέματα μέσα ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας. Ὡστόσο, ἡ λογοτεχνία δημιουργεῖται μέσα σὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ συμφραζόμενα. Σὲ περιόδους, μάλιστα, κρίσεων καὶ ἀλλαγῶν ἡ λογοτεχνία συνδέεται στενὰ μὲ μείζονες κοινωνικὲς καὶ ἰδεολογικὲς διεργασίες, διαμορφώνοντας πολλὰ φορὲς τὸ εὐρύτερο πολιτισμικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐπιτελοῦνται οἱ διεργασίες αὐτές. Θεωρῶ, ἐπομένως, ὅτι ἡ ἐξέταση ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ζητήματος θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ἀνιχνεύσουμε ἀπὸ μὴν ἄλλη ὀπτικὴ γωνία τὸ κεντρικὸ ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὶς συγκλίσεις καὶ τὶς ἀποκλίσεις ἀνάμεσα στὸν βυζαντινὸ καὶ τὸν δυτικὸ μεσαιωνικὸ κόσμο.

Ειδικότερα, οί μεσαιωνικές έρωτικές διηγήσεις, πού συμβατικά ονομάζουμε σήμερα μυθιστορήματα ή μυθιστορίες, προσφέρονται για μιὰ τέτοιου είδους συγκριτική εξέταση. Πρώτον, ή συγγραφή έρωτικών διηγήσεων στο Βυζάντιο διατρέχει σχεδόν τετρακόσια χρόνια από τὸν δωδέκατο ὡς καὶ τὸν δέκατο πέμπτο αἰώνα, πράγμα πού διευκολύνει μιὰ συνολικότερη διαχρονική προσέγγιση. Δεύτερον, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τεσσάρων αὐτῶν αἰώνων γράφονται έρωτικά μυθιστορήματα τόσο στὴ γαλλονορμανδικὴ Δύση, ὅσο καὶ στὴν ἀραβοπερσικὴ Ἀνατολή, γεγονὸς πού ἐπιτρέπει καὶ μιὰ εὐρύτερη συγχρονικὴ προσέγγισή τους. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ γεωγραφία τῆς μεσαιωνικῆς μυθοπλασίας, πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν Περσία ὡς τὴν Προβηγγία,



Ὁ Χοσρόης βλέπει τὴ Σιρὶν
νὰ λούεται στὴν ἐρημιὰ· περσικὸ
χειρόγραφο (ἔτ. 1524-1525) μὲ
τὴν «Πεντάδα» τοῦ Nizami (Νέα
Ῥόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο).

ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὴ μυθοπλαστικὴ γεωγραφία τῶν ἰδίων τῶν βυζαντινῶν διηγήσεων ποὺ ἀντίστοιχα ἐκτυλίσσονται σὲ μέρη ἀπὸ τὴν Περσία ὡς τὴν Προβηγγία.

Στὸν χάρτη τῆς βυζαντινῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας προβάλλει ὡς μείζον ὁρόσημο ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς ἱππότες τῆς Τέταρτης Σταυροφορίας. Οἱ παλαιότεροι μελετητὲς ἔβλεπαν τὸ ὁρόσημο αὐτὸ νὰ διαχωρίζει σὰν ἀδιαπέραστο τεῖχος τὴν ἐρωτικὴ λογοτεχνία σὲ δύο ἄσχετες μεταξύ τους χωροχρονικὲς περιοχές: τὸν κομνηνικο δωδέκατο αἰῶνα στὴν πρωτεύουσα καὶ τὸν παλαιολόγειο δέκατο τέταρτο αἰῶνα στὶς φραγκοκρατούμενες περιοχές τῆς Ἑλλάδας. Ὡστόσο, κανένα ὁρόσημο δὲν λειτουργεῖ μὲ αὐτὸν τὸν στεγανοποιητικὸ τρόπο μέσα στὸν χωροχρόνο τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἐπιλέγοντας μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση, θὰ προσπαθήσω νὰ παρουσιάσω πανοραμικὰ τὶς βυζαντινὲς ἐρωτικὲς διηγήσεις στὸ διάνυσμα τῶν τεσσάρων αἰώνων, ἐνσωματώνοντας τὸ 1204 ὡς σημεῖο καμπῆς, ὅχι ὅμως διακοπῆς.

Τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ δωδέκατου αἰῶνα ἐμφανίζονται, γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος, τέσσερα ἐρωτικὰ μυθιστορήματα ποὺ γράφονται ἀπὸ ἐπώνυμους συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν κομνηνικὴ ἀριστοκρατία (Πίν. 2, ἀρ. 1–4). Τὰ κείμενα αὐτὰ ἐξυπηρετοῦν ἐν μέρει τὴν ἀνάγκη ἀνάδειξης συγκεκριμένων ἀρχόντων, ὅπως ἡ πορφυρογέννητη πριγκίπισσα Ἄννα Κομνηνὴ καὶ ὁ σύζυγός της καῖσαρ Νικηφόρος Βρυέννιος, ποὺ συναγωνίζονταν στὴν ἐδραίωση τῆς δημόσιας εἰκόνας τους ὡς πάτρονες τῶν τεχνῶν καί, ἄρα, στὴν αὔξηση τοῦ πολιτικοῦ τους κύρους. Τὰ κομνηνικὰ ἔργα («δράματα» τὰ ἀποκαλοῦσαν οἱ συγγραφεῖς τους) εἶναι γραμμένα σὲ ἕνα ἐκρηκτικὰ ρητορικὸ ὕφος καὶ συνομιλοῦν ἐκδηλὰ μὲ τὰ ἀρχαῖα μυθιστορήματα, τῶν ὁποίων τὸ μυθοπλαστικὸ σκηνικὸ καὶ ἀναπαριστοῦν. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ δράση ἐκτυλίσσεται σὲ ἕναν κόσμον μὲ Ἑλλήνες καὶ βαρβάρους, πειρατὲς καὶ μάντιες, εἰδωλολατρικὲς τελετὲς καὶ ἀναφορὲς στοὺς ἀρχαίους θεοὺς. Ἐνῶ ὅμως τὰ ἀρχαῖα μυθιστορήματα εἶναι σὲ πεζὸ λόγο, τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα κομνηνικὰ ἐρωτικὰ δράματα εἶναι γραμμένα σὲ δωδεκασύλλαβο ἢ δεκαπεντασύλλαβο στίχο.

Ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός, ὡς
πάτερας τῶν γραμμάτων, κρατεῖ
τὸ βιβλίον ποὺ τοῦ προσφέρθηκε
ἐλληνικὸ χειρόγραφο
(ἀρχὲς δωδέκατου αἰῶνα) μετὰ
«Δογματικὴ πανοπλία» τοῦ
Εὐθύμιου Ζιγαβνοῦ (Βατικανό,
Ἀποστολικὴ Βιβλιοθήκη).



Ἐνας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν κομνηνέων μυθιστορημάτων, ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς, συγγράφει γιὰ τὴ σεβαστοκρατόρισσα Εἰρήνη Κομνηνὴ καὶ μιὰ ἐκτενέστατη χρονογραφία, χριστιανικὸ ἱστοριογραφικὸ εἶδος σὲ πεζὸ λόγο μετὰ μεγάλη παράδοση (Πίν. 2, ἀρ. 5). Ὁ συγγραφέας τιτλοφορεῖ τὸ ἔργο του *Σύνοψις χρονικὴ* καὶ ἐκθέτει συνοπτικὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς δημιουργίας μέχρι τὴν ἄνοδο τοῦ Ἀλέξιου Κομνηνοῦ στὸν θρόνο. Τὸ κείμενο παρουσιάζει, ὥστόσο, δύο ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς χρονογραφίας: πρῶτον, εἶναι γραμμένο σὲ δεκαπεντασύλλαβο στίχο, ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μέτρο ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Μανασσῆς καὶ γιὰ τὸ μυθιστόρημά του· δεύτερον, ἀξιοποιεῖ ὅλες τὶς λογοτεχνικὲς συμβάσεις τῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας προκειμένου νὰ στήσει τὴν ἱστορικὴ ἀφήγησή του.

Τὸν δωδέκατο αἰῶνα ἐμφανίζονται καὶ δύο ἀφηγηματικὰ ποιήματα πού, χρησιμοποιώντας τὸ ὑλικὸ ἱστορικῶν ἀσμάτων τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρουσιάζουν δύο διαφορετικὲς ἐκδοχὲς τῆς ἐπικῆς βιογραφίας τοῦ πολεμιστῆ ἥρωα Διγενῆ Ἀκρίτη (Πίν. 2, ἀρ. 6-7). Ἡ διασκευὴ τοῦ Ἑσκοριὰλ εἶναι συντομότερη καὶ μοιάζει μὲ συρραφὴ μικρότερων ἀσμάτων, ἡ διασκευὴ τῆς Κρυπτοφέρρης εἶναι γραμμένη σὲ ἓνα ἀρχαϊκότερο ποῦ ὅφως καὶ χρησιμοποιεῖ πολλὰ τεχνάσματα τῶν ἐρωτικῶν διηγήσεων, τοποθετώντας μάλιστα τὴ δράση στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, δηλαδὴ στὸν ἕνατο αἰῶνα. Καὶ ἐδῶ παρατηροῦμε μιὰ ἀπόκλιση, καθὼς στὶς βιογραφικὲς ἀφηγήσεις ἥρωικῶν προσώπων τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅπως τὴ Διήγησι τοῦ Ἀλεξάνδρου, χρησιμοποιεῖται ὁ πεζὸς λόγος.



Πολεμιστὴς σκοτώνει θηρίο
ἐφωλωμένο πιάτο (δωδέκατος
αἰῶνας) ἀπὸ τὴν Κωνσταντι-
νούπολη (Πετρούπολη,
Μουσεῖο Ἑρμιτάζ).

Οἱ τρεῖς αὐτὲς ομάδες ἀφηγηματικῶν κειμένων τῆς κομνηνίας ἐποχῆς ἀναπαριστοῦν καθεμίᾳ τους ἓνα συγκεκριμένο ἱστορικὸ παρελθόν· ἐννοῶ τὴν εἰδωλολατρικὴ ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα, τὴν παγκόσμια χριστιανικὴ ἱστορία καὶ τὸν ἥρωικὸ κόσμο τῶν βυζαντινοαραβικῶν συγκρούσεων ἀντίστοιχα.

Συναθροιζόμενα τὰ τρία αὐτὰ ἱστορικά πεδία ἀνασυγκροτοῦν, κατὰ τὴ γνῶμην μου, τὴν πανοραμικὴ εἰκόνα ἑνὸς ἰδεατοῦ, ποιητικὰ ἀναστυλωμένου, παρελθόντος. Θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε τὴ διαδικασία αὐτὴ «μυθιστορηματοποίηση τῆς ἱστορίας». Τὸ μυθιστορηματοποιημένο αὐτὸ ἱστορικὸ παρελθὸν ἀνακαλεῖται προκειμένου νὰ στηρίξει τὶς οἰκουμενικὰς ἀξιώσεις τῆς κωνσταντινουπολίτικης ἀριστοκρατίας σὲ ἕναν κόσμον πολιτικο-οἰκονομικῶν ἀλλαγῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀντιπαραθέσεων. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἐνδυναμώνονται τὰ φυγόκεντρα στασιαστικὰ κινήματα ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι ἔχουν πλήρως ἐδραιώσει τὴν παρουσίαν τους στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουάτες ἐμπλέκονται ὅλο καὶ περισσότερο στὸν ἔλεγχο τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν θαλασσῶν, ἐνῶ οἱ τρεῖς πρῶτες Σταυροφορίες ἔχουν δημιουργήσει φεουδαρχικὰ κράτη στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη.

Ἄν τώρα στρέψουμε τὸ βλέμμα μας στὸν γαλλικὸ καὶ ἀγγλονορμανδικὸ κόσμον στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ δωδέκατου αἰῶνα, θὰ παρατηρήσουμε μιὰ ἀντί-

Ὁ Ἀλέξανδρος
παντρεύεται
τὴ Ρωξάνη· ἑλλη-
νικὸ χειρόγραφο
(ἀρχές δέκατου
τέταρτου αἰῶνα)
τοῦ «Μυθιστορή-
ματος τοῦ
Ἀλεξάνδρου
(Βενετία, Ἑλλη-
νικὸ Ἰνστιτοῦτο).



στοιχη διαδικασία μυθιστορηματοποίησης της ιστορίας. Και εκεί εμφανίζονται τρεις ομάδες ποιητικῶν ἀφηγηματικῶν κειμένων που παρουσιάζουν ὅμοιες ἀναστυλώσεις συγκεκριμένων ιστορικῶν παρελθόντων μὲ τις τρεῖς βυζαντινὲς ομάδες. Στὴν πρώτη ομάδα ἀνήκουν τρία ἐκτενέστατα ἀρχαιοθέμα μυθιστορήματα που ὀνομάζονται *romans d'antiquité* ἀπὸ τοὺς μελεπητές (Πίν. 1, ἀρ. 1–3): *Roman de Thèbes*, *Roman d'Enéas* καὶ *Roman de Troie*. Τὰ τρία μυθιστορήματα πραγματεύονται ἀντίστοιχα τὴ μυθολογικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Θήβας, τὸν Τρωικὸ Πόλεμο καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ Αἰνεΐα ὡς τὴν ἴδρυση τῆς Ρώμης. Τὰ τρία μεσαιωνικὰ κείμενα χρησιμοποιοῦν ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς συμβάσεις τῶν ἀντίστοιχων ἀρχαίων λατινικῶν ποιημάτων, ὅπως ἡ *Αἰνεΐα* τοῦ Βιργίλιου καὶ ἡ *Θηβαΐδα* τοῦ Στάτιου, ἐμπλουτίζοντας τὴν ἀφήγηση μὲ ἓνα λυρικό λόγο παρμένο ἀπὸ τὰ ἐρωτικά ποιήματα τοῦ Ὀβίδιου.



Ὁ Ἀλέξανδρος συγκρούεται μὲ τὸν βασιλιὰ Πῶρο· φλαμανδικό χειρόγραφο (ἀρχὲς δέκατου τέταρτου αἰώνα) τοῦ γαλλικοῦ «Μυθιστορήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου» (Ὁξφόρδη, Βοδλινιανὴ Βιβλιοθήκη).

Στὴ δευτέρη ομάδα ἀνήκει τὸ *Roman de Brut* τοῦ Ἀγγλοῦ ποιητῆ Wace (Πίν. 1, ἀρ. 4). Ὁ Wace χρησιμοποίησε τὸ ἔργο τοῦ Geoffrey of Monmouth γιὰ τὴν ἱστορία τῶν βασιλέων τῆς Ἀγγλίας· μετέφερε τὸ λατινικὸ πρωτότυπο στὰ γαλλικά, τὴν κοινὴ, δηλαδή, γλῶσσα τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἀπὸ τὶς δύο ἀκτῆς τῆς Μάγχης, καὶ μετέτρεψε τὸν πεζὸ λόγο σὲ ποιητικὸ. Μὲ τὴ βοήθεια τῶν τεχνικῶν ποὺ διαμορφώθηκαν στὰ ἀρχαϊοθέμα μυθιστορήματα, ὁ Wace ἀνακατασκεύασε μέσα ἀπὸ τὶς μορφὲς τοῦ μυθικοῦ Τρωαδῖτη πολέμιστῆ Brut, συντρόφου τοῦ Αἰνεΐα, καὶ τοῦ μυθικοῦ Κέλτι βασιλιᾷ Ἀρθούρου τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν τῶν Νορμανδῶν βασιλέων.

Στὴν τρίτη ομάδα ἀνήκουν τὰ *chansons de geste*, σύντομα σχετικὰ ἀφηγηματικὰ ποιήματα μὲ στροφικὴ μορφή. Ἐξέχοντα δείγματα εἶναι οἱ δύο ἀρχαιότερες διασκευὲς τοῦ *Chanson de Roland* καὶ τὸ *Chanson de Guillaume* (Πίν. 1, ἀρ. 5–7), ὅπου ἀναπλάθεται ἡ σύγκρουση τοῦ φεουδαρχικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρλομάγνου μὲ τοὺς Ἀραβες τῆς Ἰσπανίας.

Ἡ ποιητικὴ αὐτὴ ἀνασύσταση ἐνὸς ἰδεατοῦ παρελθόντος μέσα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ μυθολογία, τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία καὶ τὶς φραγκοαραβικὲς συγκρούσεις ἀντανακλᾷ ἐν μέρει τὶς ιδεολογικὲς ἀναζητήσεις ἐνὸς νέου τύπου μοναρχίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται, γιὰ παράδειγμα, στὸ πρόσωπο τοῦ βασιλιᾷ Ἑρρίκου Πλανταγενέτου τῆς Ἀγγλίας (1154–1189), ἀναζητήσεις γιὰ πολιτικὴ ἐδραίωση ἀπέναντι στὴν αὐτονομία τῆς φεουδαρχικῆς παράδοσης καὶ τὴν αὐξανόμενη πολιτικὴ ἐπιρροὴ τοῦ Πάπα. Πίσω ἀπὸ αὐτὲς τὶς διεργασίες βρίσκονται, βέβαια, οἱ μείζονες κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀνακατατάξεις ποὺ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἐνδέκατου αἰῶνα ἔχουν ξεκινήσει στὸν γαλλονορμανδικὸ κόσμο. Νὰ σημειώσω ὅτι ὁ τριτότοκος γιὸς τοῦ βασιλιᾷ Ἑρρίκου ἀνατρέφεται ἀκριβῶς μέσα στὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ περιβάλλον τῆς αὐλῆς τοῦ πατέρα του, γίνεται πρῶτα ποιητής, ἔπειτα στρατιώτης, γιὰ νὰ συμμετάσχει τελικὰ στὴν Τρίτη Σταυροφορία καὶ νὰ περάσει στὸν θρόνο ὡς ὁ βασιλιᾷς Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος (1189–1199).

Ἄν μεταφέρουμε τώρα τὸ βλέμμα μας στὴν Ἀνατολή, καὶ συγκεκριμένα στὸν κῶρο ποὺ σήμερα εἶναι τὸ Ἰράκ καὶ τὸ Ἰράν, θὰ συναντήσουμε ἀπὸ τὰ

μέσα του ένδέκατου μέχρι τις αρχές του δωδέκατου αιώνα άλλη μιὰ περίπτωση μυθιστορηματοποίησης τῆς ἱστορίας. Καὶ πάλι μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὶς τρεῖς ομάδες ποιητικῶν ἀφηγηματικῶν κειμένων. Στὴν πρώτη ομάδα ἀνήκουν τρία ἐπώνυμα ἐρωτικά μυθιστορήματα ποὺ γράφονται τὸν ένδέκατο αἰώνα (Πίν. 3, ἀρ. 1–3): *Vamiq u Adhra* («Ὁ Βαμίκ καὶ ἡ Ἄντρα»), *Vis u Ramin* («Ἡ Βίς καὶ ὁ Ραμίν») καὶ *Varqeh u Gulshah* («Ἡ Βάρκε καὶ ὁ Γκουλσά»). Οἱ ὑποθέσεις τῶν τριῶν ἔργων ἐκτυλίσσονται στὴν ἐποχὴ τῶν Πάρθων καὶ τῶν Σασανιδῶν βασιλέων. Γραμμένα σὲ μιὰ περίτεχνη, ἀρχαϊκότροπη ποιητικὴ γλῶσσα καὶ σὲ ἀνομοιοκατάληκτους στίχους, τὰ τρία μυθιστορήματα ἀνασυγκροτοῦν τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς προῖσλαμικῆς Περσίας. Οἱ συγγραφεῖς τῶν μυθιστορημάτων αὐτῶν ἀνῆκαν στὴ *shu'ubiyya*, ἓνα κίνημα λογίων ποὺ εἶχε θέσει σὰν στόχο του νὰ προωθήσει τὴν περσικὴ λογοτεχνία στὸν ἀραβικὸ κόσμο, προωθώντας ταυτόχρονα καὶ τὶς αὐτονομιστικὲς τάσεις Περσῶν ἀρχόντων ἀπὸ τὸ ἀδύναμο Χαλιφάτο τῆς Βαγδάτης.

Τὶς ἀξιώσεις τῶν Περσῶν γιὰ τὴ δική τους βασιλεία ἔρχεται νὰ διαμορφώσει τὸ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση ἀφηγηματικὸ ποίημα τῆς μεσαιωνικῆς περσικῆς λογοτεχνίας. Πρόκειται γιὰ τὸ *Shahnameh*, τὸ «Βιβλίο τῶν Βασιλέων» (Πίν. 3, ἀρ. 4), γραμμένο στὶς ἀρχές τοῦ ένδέκατου αἰώνα ἀπὸ τὸν Firdowsi. Ἡ κολοσσιαία αὐτὴ μυθιστορηματικὴ χρονογραφία —σχεδὸν ἐξῆντα χιλιάδες στίχοι— ἀρχίζει μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Περσῶν καὶ τὴ βασιλεία τοῦ Κύρου, φθάνοντας μέχρι τὸν τελευταῖο Σασανίδη βασιλέα τῆς Περσίας πρὶν τὴν κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Ἀράβες στὰ μέσα τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ *Χρονικὴ Σύνοψη* τοῦ Μανασσῆ, ὁ Firdowsi ἀντιμετωπίζει τὴ βασιλεία κάθε μεγάλου ἡγεμόνα σὰν αὐτόνομο ἔργο. Ὅμοια ὅμως μὲ τὸν Μανασσῆ χρησιμοποιεῖ ὅλες τὶς συμβάσεις τῆς περσικῆς ἐρωτικῆς λογοτεχνίας γιὰ νὰ ἀποδώσει τὸν ψυχικὸ κόσμο τῶν ἡρώων του.

Στὸ κηδεμονευόμενο ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους Τούρκους Χαλιφάτο συγγράφεται στὶς ἀρχές τοῦ δωδέκατου αἰώνα ἓνα ἐκτενέστατο ἐπικὸ ποίημα μὲ τὸν τίτλο *Sirat al-mujahidin*, δηλαδὴ «Ἔπος τῶν ἱερῶν πολεμιστῶν», ποὺ μᾶς εἶναι σήμερα γνωστὸ μόνο ἀπὸ μιὰ περὶ διασκευὴ τοῦ δέκατου πέμπτου

Ὁ πρίγκιπας Gushtasp
σκοτώνει τὸν Μαῦρο
Δράκοντα· περσικὸ χει-
ρόγραφο (ἔτ. 1522-1531)
τοῦ «Shahnameh» τοῦ
Firdowsi (Νέα Ὑόρκη,
Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο).



αἰώνα (Πίν. 3, ἀρ. 5). Σὲ συμμετρικὴ σχεδὸν ἀντιστοιχία μὲ τὸν Διγενῆ Ἀκρίτη ἡ ἥρωικὴ αὐτὴ ἀφήγησις παρουσιάζει τὶς ἀραβοβυζαντινὲς συγκρούσεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ πολεμιστῆ Abd al-Wahhab καὶ τῆς οἰκογένειάς του.

Τὸ συνολικὸ ἰδεατὸ ἱστορικὸ παρελθὸν ποὺ ἀνασυγκροτοῦν οἱ τρεῖς αὐτὲς ὁμάδες —τὴν προϊσλαμικὴ Περσία, τὴ μυθικὴ ἱστορία τῆς περσικῆς βασιλείας καὶ τὴν ἀντιπαράθεσι μὲ τὸν βυζαντινὸ κόσμο— ἀντανακλᾷ τόσο τὶς πολιτισμικὲς καὶ πολιτικὲς ἀξιώσεις μιᾶς καινούργιας περσικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν λογίων ποὺ τὴν περιστοιχίζει, ὅσο καὶ τὴν ἀνάγκη τῶν Ἀράβων τῆς Μεσοποταμίας νὰ στηρίξουν στὸ ἔνδοξο παρελθὸν τὰ ἐλάχιστα πὰ πολιτικὰ δικαιώματα τοῦ Χαλιφάτου ἀπέναντι στοὺς Πέρσες καὶ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι στοὺς ἡγεμόνες τῆς Συρίας, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ δυναστεία τῶν Ἀγιουβιδῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ Σαλαδίνου (1174-



Ἐφιπποὶ πολεμιστὲς
ξεκινοῦν γιὰ τὴ μάχη·
ἀραβικὸ χειρόγραφο
(ἔτ. 1237) μὲ τὰ
ποιήματα τοῦ al-Hariri
(Παρίσι, Ἑθνικὴ
Βιβλιοθήκη).

1193) ἀναλαμβάνουν τὸν δωδέκατο αἰῶνα τὴ διεξαγωγή τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Σταυροφόρων γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Ἱερουσαλὴμ.

Θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ μυθιστορηματοποίηση τῆς ἱστορίας, πού παρατηρεῖται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἐνδέκατου μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ δωδέκατου αἰῶνα σὲ τρία διαφορετικὰ περιβάλλοντα, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μερικῶς παρόμοιων κοινωνικῶν καὶ ιδεολογικῶν διεργασιῶν μέσα σὲ πολιτικὰ συστήματα πού χαλαρώνουν, ἀλλάζουν καὶ ἀρχίζουν νὰ ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλες δομὲς ἐξουσίας. Ἡ ποιητικὴ ἀνασύλωση ἐνὸς ἐκάστοτε ἰδεατοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος στὴ γαλλονορμανδικὴ Δύση, τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν ἀραβοπερσικὴ Ἀνατολή δὲν μπορεῖ γιὰ καθαρὰ ἱστορικοὺς λόγους νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἄμεσης μίμησης τῶν τριῶν πολιτισμῶν μεταξύ τους. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ παράλληλη λογοτεχνικὴ παραγωγή ἀναδεικνύει μιὰ σειρά συγκλίσεων στὸν τρόπο σκέψης καὶ καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς.

Μιά πρώτη σύγκλιση είναι η δημιουργική αξιοποίηση μιᾶς ἀρχαίας και πάντως εἰδωλολατρικῆς λογοτεχνίας ὡς συστήματος καλλιτεχνικῆς ἀναφορᾶς: τὴν ἀρχαιοελληνικὴ γιὰ τὸ ὀρθόδοξο Βυζάντιο, τὴ λατινικὴ γιὰ τὴν καθολικὴ Δύση καὶ τὴ ζωροαστρικὴ γιὰ τὴν ἰσλαμικὴ Περσία ἀντίστοιχα. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐντελῶς ξένη πρὸς ἡμᾶς καὶ τὴ ρομαντικὴ παιδεία μας ἀντίληψη τῆς «αὐθεντίας». Τὰ κομνήνεια ἐρωτικὰ δράματα, τὰ γαλλικὰ ἀρχαιόθεμα μυθιστορήματα καὶ οἱ περσικὲς ἐρωτικὲς διηγήσεις παρουσιάζονται σχεδὸν στὸ σύνολό τους ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τους ὡς ἀπευθείας μεταφράσεις ἢ διασκευὲς παλαιότερων, ἄρα κοινῶς ἀποδεκτῶν, κειμένων. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ νεωτερικότητα περιβάλλεται τὸ ἔνδυμα τῆς σύμβαςης.

Μιά δεύτερη σύγκλιση εἶναι ἡ ἀνάδειξη ἑνὸς ἀρχετυπικοῦ ἄντρα ἥρωα —ὁ Ρολάνδος, ὁ Διγενῆς, ὁ Abd al-Wahhab— ποὺ συγκρούεται μὲ ἀλλόθρησκους γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὰ ἀτομικά του δίκαια, τὰ ὁποῖα μπορεῖ καὶ νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὰ γενικότερα δίκαια μιᾶς τάξης πολεμιστῶν συνδεδεμένης μὲ τὴ γῆ. Ὁ βίος, οἱ πράξεις καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἥρωα συγκροτοῦνται μέσα ἀπὸ τὴν οἰκειοποίηση καὶ ἀνακατασκευὴ ἑνὸς ἐξίσου παλαιοῦ συστήματος ἀναφορᾶς, αὐτοῦ τῆς προφορικῆς παράδοσης.

Μιά τρίτη σύγκλιση εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῆς μορφῆς τοῦ ἡγεμόνα ὡς τοῦ ρυθμιστῆ τῆς τάξης τῶν πραγμάτων, τοῦ ἐγγυητῆ τῆς συνοχῆς τοῦ κράτους, τοῦ ἀνώτατου δικαστῆ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν ὑπηκόων του, τοῦ ἰδεώδους ἐραστῆ-συζύγου καὶ τοῦ τέλειου πολεμιστῆ, ὅπως ἀναπαρίστανται λογοτεχνικὰ ὁ βασιλιὰς Ἀρθοῦρος, ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος καὶ ὁ σάκης Χοσρόης στὶς τρεῖς μυθιστορηματικὲς χρονογραφίες τοῦ Wace, τοῦ Μανασσῆ καὶ τοῦ Firdowsi.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στὸ Βυζάντιο. Μετὰ τὸ 1204 τρία κράτη —ἡ Τραπεζούντα, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Ἡπειρος— προσπαθοῦν νὰ ἀνασυστήσουν τὸ διαλυμένο κοσμοεἶδωλο τῆς οἰκουμενικῆς αὐτοκρατορίας. Εἰδικότερα στὴ Νίκαια, ὑπὸ τὴν ἡγεμονία τῶν Λασκαριδῶν, συναντοῦμε μιὰ ἔντονη πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ δραστηριότητα τῆς ὁποίας στόχος εἶναι νὰ διασώσει τὰ ἐναπομείναντα θραύσματα καὶ νὰ τὰ ἐπανασυνδέσει σὲ μιὰ ἐνιαία εἰκόνα,



‘Ο βασιλιάς ‘Αρθούρος’ ἀγγλικὸ χειρόγραφο (δέκατος τέταρτος αἰώνας) μὲ τὶς γενεαλογίες τῶν βασιλέων τῆς ‘Αγγλίας (Λονδίνο, Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη).

κατὰ πρόφραση παλιά, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα καινούργια. Ἐδῶ συγκεντρώνονται ἀπὸ τοὺς λογίους τὰ λογοτεχνικά, φιλοσοφικά καὶ θεολογικά συγγράμματα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν· ἐδῶ ξαναστίνεται μιὰ αὐλικὴ κουλτούρα μὲ τὴν ἐκφώνηση δημόσιων λόγων καὶ τὴ συγγραφὴ πραγματειῶν περὶ τῆς ἰδεώδους μοναρχίας· ἐδῶ ἀνασυγκροτεῖται ἡ ἐκπαίδευση γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς νέας τάξης κρατικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματῶν. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἐδῶ στὴ Νίκαια, γύρω στὰ μέσα τοῦ δέκατου τρίτου αἰώνα, ποὺ ἐπανεμφανίζεται καὶ ἡ ἐρωτικὴ διήγηση. Ἕνας ἀνώνυμος γιὰ μᾶς ποιητής, προφανῶς καλλιεργημένος λόγιος ποὺ γνωρίζει τὴν κομνηνεια ἐρωτικὴ παραγωγὴ καὶ τὶς λογοτεχνικὲς τῆς συμβάσεις, συγγράφει τὸ ἐκτενέστερο καὶ πολυπλοκότερο ὑστεροβυζαντινὸ μυθιστόρημα, γνωστὸ σήμερὰ ὡς *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* (Πίν. 2, ἀρ. 8).

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ σταθῶ γιὰ λίγο σὲ αὐτὸ τὸ κείμενο. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ κομνήνεια ἔργα, τὸ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* εἶναι γραμμένο σὲ δημώδη γλῶσσα καὶ σὲ δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Τὸ μυθιστόρημα ἐκτυλίσσεται σὲ μιὰ γεωγραφικὰ ρευστὴ ἀνατολικὴ Μεσόγειο, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐμφάνιση Βυζαντινῶν χαρακτήρων. Ὁ νεαρὸς Λατίνος ρήγας Λίβιστρος ἐρωτεύεται τὴν πριγκίπισσα Ροδάμνη, κόρη τοῦ Λατίνου βασιλιᾶ Χρυσοῦ, ἡγεμόνα τοῦ τρανοῦ Ἀργυρόκαστρου. Μετὰ ἀπὸ ποικίλες δοκιμασίες ὁ Λίβιστρος διεκδικεῖ τὸ χέρι τῆς Ροδάμνης ἀπὸ τὸν βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Βερδερίκο, τὴν παντρεύεται καὶ γίνεται συμβασιλέας τοῦ πατέρα της. Ὁ Βερδερίκος ὅμως, μασκαρεμένος σὰν Πέρσης πρᾶματευτῆς, καταφέρνει μὲ τὴ συνεργεία μιᾶς Σαρακηνῆς μάγισσας νὰ κλέψει τὴ Ροδάμνη. Τελικὰ, ὁ Λίβιστρος μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πρίγκιπα Κλιτοβώντα, ἀνεψιοῦ τοῦ βασιλιᾶ τῆς



Ὁ Ἑρωτὰς τοξεύει τὴ Ροδάμνη
ἐλληνικὸ χειρόγραφο (ἀρχὲς δέκατου
ἑκτοῦ αἰῶνα) τοῦ «Λίβιστρος καὶ
Ροδάμνη» (Λένντεν, Βασιλικὴ
Βιβλιοθήκη).

Ἀρμενίας, ξαναβρίσκει τὴ Ροδάμνη καὶ μαζί ἐπιστρέφουν στὸ Ἀργυρόκαστρο. Ὡς αὐτὴ τὴν ἱστορία τὴ διηγεῖται ὁ Κλιτοβὼν στὴ Μυρτάνη, βασίλισσα τῆς Ἀρμενίας καὶ πρώτη του ἀγάπη.

Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ τέχνασμα, ὅπου ὁ ἀφηγητὴς εἶναι καὶ κεντρικὸ πρόσωπο τῆς πλοκῆς, ὁλόκληρο τὸ μυθιστόρημα παρουσιάζεται ὡς μιὰ σειρά ἱστοριῶν ποὺ τοποθετοῦνται σὰν κουτιά ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη· εἶναι ἡ τεχνικὴ τῆς ἐγκυλιωμένης ἀφήγησης. Νὰ ἀναφέρω ὅτι ἥδη τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν μεταφράζονται ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ στὰ ἑλληνικὰ δύο ἔργα ποὺ σπρίζονται σὲ αὐτὸ τὸ τέχνασμα. Πρόκειται, πρῶτον, γιὰ τὸ *Στεφανίτης καὶ Ἰκνηλάτης* (*Kalilah wa Dimnah* στὰ ἀραβικά), τὴν ἱστορία δύο τσακαλιῶν ποὺ διηγοῦνται μεταξύ τους διδακτικοὺς μύθους ὅπου μέσα τους περιέχονται κι ἄλλοι μύθοι ποὺ διηγοῦνται ἄλλα ζῶα καὶ πάει λέγοντας. Τὸ δεύτερο ἔργο εἶναι ἡ *Βίβλος Συντίπα τοῦ Φιλοσόφου*, ἐνὸς σοφοῦ στὴν ἀρχαία Περσία ποὺ σώζει τὸν μαθητὴ του καὶ διάδοχο τοῦ θρόνου μέσα ἀπὸ μιὰ σειρά διηγήσεων καὶ μύθων, καὶ ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν πολυμήχανο Sindbad ἢ Σεβάχ, ὅπως τὸν γνωρίζουμε ἐμεῖς, ἀπὸ τὶς *Χίλιες καὶ μιὰ Νύχτες*.

Ὡστόσο, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἔντονη παρουσία τῶν Λατίνων στὸ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐμφάνιση λατινικῶν στοιχείων, ὅπως ἡ δυτικότερο, ἐρωτικὰ προκλητικὴ, ἔνδυση τῶν πρωταγωνιστῶν, δίνουν στὸ μυθιστόρημα ἓνα χρῶμα ὁλωσδιόλου διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν κομνηνέων μυθιστορημάτων. Αὐτὸ τὸ λατινικὸ χρῶμα θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς παλαιότερους μελετητὲς ὡς ἰσχυρὴ ἔνδειξη τῆς «λατινικότητας» τοῦ κειμένου, γι' αὐτὸ καὶ ἀρχικὰ εἶχε προταθεῖ ὡς τόπος συγγραφῆς τοῦ ἓνα ὄψιμο λατινοκρατούμενο περιβάλλον, ὅπως ἡ Ρόδος τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα. Ὡστόσο, ἡ νεότερη ἔρευνα ἔχει δείξει ὅτι μὲ βάση τὰ χειρόγραφα τεκμήρια τὸ κείμενο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει γραφεῖ μετὰ τὸ τέλος τοῦ δέκατου τρίτου αἰῶνα, ἐνῶ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἐντονότατα βυζαντινὸ καὶ συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἰδεολογία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νίκαιας. Τίθεται, ἐπομένως, τὸ ἐρώτημα, γιατί ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε νὰ σπῇ τὴ βυζαντινὴ ἱστορία του σὲ ἓνα λατινικὸ σκηνικό. Θὰ ἐπανέλθω σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα λίγο ἀργότερα.



Ζευγος ἐραστῶν σὲ κῆπο·
ἐφυαλωμένο πιάτο (ἀρχὲς
δέκατου τρίτου αἰῶνα)
ἀπὸ τὴν Κόρινθο (Κόρινθος,
Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο).

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ δέκατου τρίτου αἰῶνα καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ δέκατου πέμπτου γράφονται ἄλλες ἐπὶ ἐρωτικὲς διηγήσεις (Πίν. 1, ἀρ. 9-15): Βέλ-
θανδρος καὶ Χρυσάντζα, Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη, Ἀχιλλίδα, Βυζαν-
τινὴ Ἰλιάδα, Φλώριος καὶ Πλατσιαφλώρη, Σεμίραμη καὶ Ἀλέξανδρος, Ἰμπέ-
ριος καὶ Μαργαρώνα. Τόποι συγγραφῆς εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ φρα-
γκοκρατούμενη Πελοπόννησος, ἡ ἐνετοκρατούμενη Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἡ
ὀθωμανοκρατούμενη Θράκη. Καὶ αὐτὲς οἱ ἀνώνυμες διηγήσεις, πού εἶναι
ἐπίσης γραμμένες σὲ δημώδη γλῶσσα καὶ σὲ δεκαπεντασύλλαβο στίχο,
ἐκτυλίσσονται σὲ ἓνα φαινομενικὰ σύγχρονο περιβάλλον μὲ Φράγκους,
Βυζαντινοὺς καὶ Ἀραβες, μὲ ἥθη καὶ ἔθιμα βυζαντινὰ καὶ φράγκικα.

Ἡ ἀφηγηματικὴ αὐτὴ λογοτεχνία εἶχε καθαρὰ χρηστικὸ χαρακτῆρα, μὲ
ἀποτέλεσμα τὰ κείμενα νὰ προσαρμόζονται ἀνάλογα μὲ καινούργια κάθε
φορὰ κοινωνικὰ συμφραζόμενα, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνονται σὲ νέες αἰσθη-
τικὲς προτιμήσεις. Γι' αὐτὸ καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις μᾶς σώζονται δια-
σκευὲς πού διαφέρουν αἰσθητὰ μεταξύ τους καὶ πού καθεμιά τους ἀποτελεῖ

ένα αυτόνομο έργο το οποίο απευθυνόταν σε αποδέκτες μίας διαφορετικής εποχής καί, ένδεχομένως, ενός διαφορετικού τόπου. Να σημειώσω επίσης ότι στην πρώτη, τουλάχιστον, φάση της παραγωγής τους, οί έρωτικές διηγήσεις απαγγέλονταν μπροστά σε ένα κοινό ακροατών, ενώ, στη συνέχεια, γράφονταν εξ αρχής για κατ' ιδίαν ανάγνωση. Πρόκειται για μιά διαφορά στην πρόσληψή τους που άντανεκλά μιά διαφοροποίηση στο κοινωνικό επίπεδο των αποδεκτών. Τά κείμενα μετακινούνται από το άριστοκρατικό κοινό της εποχής των Λασκαριδών καί των πρώτων Παλαιολόγων, όπου άπάγγελε ο ίδιος ο ποιητής, προς το άστικό κοινό του δέκατου πέμπτου αιώνα, όπου διάβазαν οί άναγνώστες μόνοι τους.

Άς μεταφερθούμε για άλλη μιά φορά στη Γαλλία, στα τέλη τώρα του δωδέκατου αιώνα. Καθώς κλείνει ο κύκλος παραγωγής των άρχαιοθέμων διηγήσεων, εμφανίζεται μιά κορυφαία μορφή της γαλλικής μεσαιωνικής λογοτεχνίας. Με το άντιθετικό ψευδώνυμο Chrétien de Troyes («Χριστιανός της Τροίας»), ένας άταύτιστος κατά τά άλλα λόγιος συγγράφει σε ένα διάστημα είκοσι πέντε περίπου έτών, από το 1165 μέχρι το 1191, πέντε έμμετρα μυθιστορήματα (Πίν. 1, άφ. 8-12): *Erec et Enide* («Ο Έρεκ καί ή Ένίντ»), *Cligés, Le Chevalier de la Charrette* («Ο ίππότης του κάρου») ή *Lancelot, Le Chevalier au Lion* («Ο ίππότης με το λιοντάρι») ή *Yvain, Le Conte du Graal* («Η άφήγηση του Γκράλ») ή *Perceval*. Καί οί πέντε διηγήσεις σχετίζονται με τους θρύλους γύρω από τον βασιλιά Άρθούρο. Άξιοποιώντας τά έπιτεύγματα της παλαιότερης γενιάς ποιητών, ο Chrétien συγκέρασε τά ήρωικά άσματα, τις άρχαιοθέμες άφηγήσεις καί τον λυρικό λόγο των τροβαδούρων προκειμένου να άνασυνθέσει τον λογοτεχνικό κόσμο μίας ιδεώδους χριστιανικής ίπποσύνης.

Θά ήθελα να σταθώ για λίγο σε ένα από τά μυθιστορήματα του Chrétien, τον *Cligés*. Ένας νεαρός ίππότης, ο Άλέξανδρος, γιός του άυτοκράτορα του Βυζαντίου, πηγαίνει στην αλλη του βασιλιά Άρθούρου, όπου έρωτεύεται τη Soredamors, άκόλουθο της βασίλισσας Guenevere. Οί δύο νέοι παντρεύονται, έπιστρέφουν στο Βυζάντιο, αλλά πεθαίνουν λίγο μετά τη γέννηση του παιδιού τους, του πρίγκιπα Cligés. Τον θρόνο έχει στο μεταξύ καταλάβει ο Alis, άδελφός του Άλέξανδρου. Ο Alis είχε όρκιστεϊ στον άδελφό του ότι



Ὁ Λανσελότος σκοτώνει τὸν Κόκκινο Δράκοντα· γαλλικὸ χειρόγραφο (τέλη δέκατου πέμπτου αἰώνα) τοῦ γαλλικοῦ πεζοῦ μυθιστορήματος «Ὁ ἵππότης τῆς Λίμνης» (Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη).

δὲν θὰ παντρευόταν προκειμένου νὰ διασφαλιστεῖ ἡ διαδοχὴ τοῦ Cligés. Ἐχοντας ἐνθλικιωθεῖ, ὁ Cligés ἐπισκέπτεται καὶ αὐτὸς τὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρθούρου. Ἐπιστρέφει ὅμως στὸ Βυζάντιο, ὅταν μαθαίνει ὅτι ὁ θεῖος του ἐτοιμάζεται νὰ παντρευτεῖ τὴ Γερμανίδα πριγκίπισσα Fenice, μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἐρωτευμένος ὁ ἴδιος. Μέσα ἀπὸ ἀπίθανες μηχανορραφίες, οἱ δύο νέοι καταφέρνουν νὰ ἐμποδίσουν τὸν Alis ἀπὸ τὸ νὰ ὁλοκληρώσει τὸν γάμο του. Τὸν πείθουν ὅτι ἡ Fenice ἔχει πεθάνει καὶ φτιάχνουν ἓνα ὑπόγειο παλάτι ὅπου ὁ Cligés ἐπισκέπτεται ἀνενόχλητα τὴ Fenice. Τελικὰ οἱ δύο ἐραστές ἀνακαλύπτονται, ἀλλὰ δραπετεύουν στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρθούρου. Ὁ Alis πεθαίνει μισότρελος ἀπὸ τὴ θλίψη του, τὸ ζεῦγος ἐπιστρέφει καὶ ἀνεβαίνει στὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου.



Ζευγος έραστών σε κήπο· γερμανικό χειρόγραφο (άρχες δέκατου τέταρτου αιώνα) με συλλογή λυρικής ποίησης (Χαϊδελβέργη, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη).

Τò μυθοπλαστικό σκηνικό του *Cligés*, με τούς Βυζαντινούς πρωταγωνιστές του και τὰ ποικίλα βυζαντινά στοιχεῖα του, ὅπως εἶναι οἱ τελετουργίες τῆς αὐλῆς καὶ ἡ παρουσία εὐνούχων, ἐμφανίζεται ὡς βυζαντινό, ἂν καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἰδεολογία καὶ ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου εἶναι ἀπολύτως γαλλικές. Στὴν περίπτωση τοῦ Chrétien, βέβαια, κανένας μεσαιωνολόγος δὲν διανοήθηκε νὰ ἐρμηνεύσει τὰ βυζαντινά στοιχεῖα τοῦ *Cligés* ὡς ἔνδειξη «βυζαντινότητας». Ὅπως ὅμως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*, παραμένει τὸ ἐρώτημα γιατί ὁ Chrétien ἐπέλεξε τὸ Βυζάντιο προκειμένου νὰ στήσει τὴ γαλλικὴ ἱστορία του.

Ἄς ἀναβάλουμε γιὰ λίγο ἀκόμα τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ καὶ ἄς στρέψουμε τὸ βλέμμα μας γιὰ μιὰ τελευταία φορὰ στὴν Περσία, ὅπου στὰ τέλη τοῦ δωδέκατου αἰῶνα ἐμφανίζεται μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μορφές



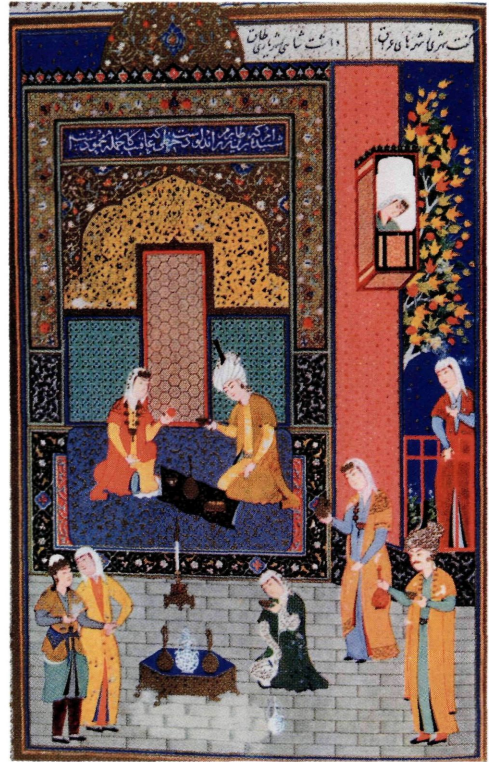
Ὁ Δαρεῖος πεθαίνει στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ἀλέξανδρου· περσικὸ χειρόγραφο (τέλη δέκατου πέμπτου αἰώνα) μὲ τὴν «Πεντάδα» τοῦ Nizami (Λονδίνο, Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη).

τῆς περσικῆς μεσαιωνικῆς ποίησης. Ὁ Ilyas ibn-Yusuf Nizami γεννιέται στὰ 1141 στὴ Ganjah, σήμερα στὸ Ἀζερμπαϊτζάν, ὅπου καὶ ζεῖ μιὰ ταπεινὴ ζωή, πεθαίνοντας στὰ 1209. Συνέθεσε πέντε ἑμμετρὲς διηγήσεις, masnavi στὰ περσικά (**Πίν. 3, ἀρ. 6–10**): *Makhzan al-asrar* («Τὸ θησαυροφυλάκιο τῶν μυστικῶν»), *Khusraw u Shirin* («Ὁ Χοσρόης καὶ ἡ Σιρίν»), *Layli u Majnun* («Ἡ Λεϊλὰ καὶ ὁ Ματζνούν»), *Haft paykar* («Οἱ ἑπτὰ εἰκόνες») καὶ *Iskandar-nameh* («Τὸ Βιβλίο τοῦ Ἀλεξάνδρου»). Σὲ ἀντίθεση ὅμως μὲ τὸν Chrétien πού ἐπιλέγει ἀποκλειστικὰ ἓνα θρυλικὸ παρελθὸν μέσω τοῦ ὁποῖου παρουσιάζει τὴ δική του εἰκόνα τῆς ιδεώδους ἱπποσύνης, ὁ Nizami ἀξιοποιεῖ διαφορετικὰ κάθε φορὰ ἱστορικὰ πλαίσια, ὅπως τὴ Μεδίνα τοῦ Προφήτη Μωάμεθ, τὴν Περσία τῶν Σασανιδῶν, τὴν προῖσλαμικὴ Ἀραβία τῶν Βεδουίνων τῆς ἐρήμου καὶ τὸν ἐλληνοπερσικὸ κόσμον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Κεντρικό θέμα τῶν διηγήσεών του εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς μυστικῆς γνώσης μέσα ἀπὸ τὸν ἔρωτα, τὴν ἐνατένιση τοῦ Θεοῦ ἢ, ἀκόμα, τὴν ἄρνηση τῆς ἐγκόσμιας βασιλείας.

Θὰ ἤθελα νὰ ρίξουμε μιὰ σύντομη ματιὰ στὸ μυθιστόρημα *Haft paykar*, τὶς «Ἑπτὰ εἰκόνες», πού, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὸν ἐπίλογο, ὀλοκληρώνεται τὸν Ἰούλιο τοῦ 1196. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας Bahram Gur —πρόκειται γιὰ τὸν ἰδανικοποιημένο Σασανίδη ἡγεμόνα Βαραχρὰν Ε΄ (420–438)— ἔχει μόλις χτίσει ἓνα πολυτελέστατο παλάτι μὲ ἑπτὰ περίπτερα, ὅπου καὶ ἐγκαθιστᾷ τὶς ἑπτὰ συζύγους του. Κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἐβδομάδας ὁ Bahram Gur ἐπισκέπτεται κάθε βράδυ ἀνὰ μία ἀπὸ τὶς συζύγους του πού προέρχονται καθεμιά τους καὶ ἀπὸ μιὰ διαφορετικὴ χώρα. Ὁ θόλος κάθε περιπτέρου εἶναι διακοσμημένος μὲ ἓνα συγκεκριμένο χρῶμα πού ἀντιστοιχεῖ ἀστρολογικὰ στὴ συγκεκριμένη μέρα τῆς ἐπίσκεψης καὶ σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ πλανῆτες τοῦ οὐράνιου θόλου. Τὸ μυθιστόρημα εἶναι ὀργανωμένο μὲ μιὰ ἀπολύτως ἐπαναλαμβανόμενη δομὴ πού στηρίζεται στὸ τέχνασμα τῶν ἐγκυτιωμένων ἀφηγήσεων. Κάθε πριγκίπισσα ὑποδέχεται τὸν βασιλέα καὶ σύζυγό της μὲ μουσικὴ καὶ φαγητό. Κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς συζήτησης, ἡ πριγκίπισσα διηγεῖται μιὰ ἱστορία κι ἔπειτα τὸ ζευγάρι ἀφήνεται στὸν ἔρωτα. Οἱ ἑπτὰ ἱστορίες συνθέτουν μαζὶ ἓνα εἶδος ἐγχειριδίου γιὰ τὸν μονάρχη πού διδάσκεται τὴν ἀνθρώπινη σοφία ἀπὸ τὶς συζύγους του. Ἐτσι, γιὰ παράδειγμα, τὴν Κυριακὴ, ἡμέρα τοῦ Ἡλίου, ὁ Bahram Gur ἐπισκέπτεται στὸ Κίτρινο Περίπτερο τὴν κατάξανθη πριγκίπισσα τοῦ Βυζαντίου Humay, ἡ ὁποία τοῦ προσφέρει φαγητὸ σὲ χρυσὰ πιάτα καὶ τοῦ διηγεῖται τὴν αἰσθηματικὴ ἱστορία τοῦ βασιλιᾶ πού δὲν ἤθελε νὰ παντρευτεῖ καὶ τῆς πριγκίπισσας πού δὲν ἤθελε νὰ ἐρωτευτεῖ.

Παρὰ τὴν ἀναφορὰ στὸ Βυζάντιο, οἱ ἀναγνώστες τοῦ *Haft paykar* δὲν βρίσκονται ἀντιμέτωποι μὲ μιὰ συγκεκριμένη, ἔστω καὶ φανταστικὴ, εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου μέσα στὸ κείμενο, γιὰτὶ ὁ Nizami δὲν ἐνσωματώνει κανένα βυζαντινὸ διακοσμητικὸ στοιχεῖο στὴν ἀφήγησή του. Ὅπως καὶ μὲ τὶς χώρες προέλευσης τῶν ὑπολοίπων συζύγων τοῦ Bahram Gur, γιὰ παράδειγμα, τῆς Κίνας ἢ τῆς Ρωσίας, τὸ μυθοπλαστικὸ σκηνικὸ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ



Τὸ κίτρινο περίπτερο (Bahram Gur καὶ Humay)· περσικὸ χειρόγραφο (ἔτ. 1524–1525) μετὰ τὴν «Πεντάδα» τοῦ Nizami (Νέα Ὑόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο).

ὑπόβαθρο τοῦ μυθιστορήματος παραμένει ἐξολοκλήρου περσικὸ. Τίθεται, λοιπόν, καὶ πάλι τὸ ἐρώτημα, γιατί συμβαίνει αὐτό.

Ἐξετάζοντας τὴν ποιητικὴ ἀφηγηματικὴ παραγωγή στὶς ἀρχὲς τοῦ δωδέκατου αἰῶνα ἀπὸ τὴν Περσία στὴν Προβηγγία, διαπιστώσαμε ὅτι ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενο τῆς μυθιστορηματοποίησης τῆς ἱστορίας ὡς μιὰ σύγκλιση ποὺ προέρχεται ἀπὸ παρόμοιες κοινωνικὲς, πολιτικὲς καὶ πολιτισμικὲς διεργασίες. Στὰ τέλη τοῦ δωδέκατου αἰῶνα τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ καὶ ἄς ξεκινήσουμε μετὰ τὴ Γαλλία. Στὸν *Cligés* κατασκευάζεται μετὰ μιὰ ἰσχυρὴ δόση ὑπονομευτικῆς εἰρωνίας καὶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ δυτικὴ εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία ἓνας ἐξωτικὸς «ἀνατολικισμός» — *orientalisme* εἶναι ὁ ὅρος ποὺ ἐπινοήθηκε στὴ Γαλλία τὸν δέκατο ἑνατο αἰῶνα γιὰ αὐτὴ τὴ μόδα. Ἡ ρευστὴ γεωγραφία τοῦ μυθιστορήματος, ποὺ συνδέει τὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρθούρου μετὰ τὴν

Κωνσταντινούπολη, ένδυναμώνει τὴ δυτικὴ ματιὰ πρὸς τὸ Βυζάντιο. Αὐτὴ ἡ ὀπτικὴ γωνία, ὅπου ἡ ὑπαρκτὴ ἰδεολογία τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος τοῦ δημιουργοῦ γεμίζει ἓνα «ἐξωτικὸ» σκηνικὸ, συνδέεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, μὲ τὶς ἐπιτυχίες τῶν Σταυροφόρων στὴν Παλαιστίνη καὶ τὶς αὐξανόμενες βλέψεις τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων γιὰ τὸν συνολικότερο ἔλεγχο τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἀριστοκράτες πάτρονες τοῦ *Chrétien de Troyes* ὀρίζουν μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας τὴν ἰδεατὴ εἰκόνα τοῦ δικοῦ τους κόσμου μέσα ἀπὸ μιὰ εἰκόνα ἑτερότητας, ἐκείνης τοῦ σαγηνευτικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐλεγχόμενου Βυζαντίου. Τὸ «ἐξωτικὸ» Βυζάντιο τοῦ *Cligés* προφανῶς καὶ δὲν ἀντανακλᾷ τὴν ἀφομοίωση βυζαντινῶν ἰδεολογιῶν ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῶν ἀποδεκτῶν τοῦ μυθιστορήματος.

Τὴν ἴδια, κατὰ τὴ γνώμη μου, στάση τηρεῖ ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*. Τὸ 1204 ἀσφαλῶς ἦταν μιὰ κρίσιμότητι τομῇ, ἀλλὰ ἡ



Ἑρριππος βασιλέας·
γαλλικὸ χειρόγραφο
(τέλη δωδέκατου
αἰῶνα) τῆς Βίβλου σὲ
μικτὸ βυζαντινο-λατι-
νικὸ ὕφος (San Daniele
di Friuli, Biblioteca
Guarneriana).

ἀνασύνταξη τῶν Βυζαντινῶν στὴ Νίκαια ἦταν γρήγορη καὶ ἀποτελεσματική, στὸν βαθμὸ πὺλ ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Βατάτζης (1222-1254) νὰ ἀναδεικνύεται σὲ ἕναν ἰσχυρὸ μονάρχη μὲ διεθνή ἀκτινοβολία. Τὸ πνευματικὸ περιβάλλον τῆς Νίκαιας, πὺλ ἤδη περιέγραψα, ὅπως ἐπίσης οἱ στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες ἐνάντια στὶς λατινικὲς ἡγεμονίες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ στὸ Σουλτανάτο τοῦ Ἰκονίου, σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ ἐκτεταμένη πολιτικὴ διπλωματικῶν συμμαχιῶν, ὅπως μὲ τὸ βασίλειο τῆς ἁρμενικῆς Κιλικίας, ἐνδυνάμωσαν τὴν αὐτοπεποίθησι τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατάστασι θεωρῶ ὅτι ἀντανακλᾷ τὸ μυθιστόρημα. Ὁ ποιητὴς κατασκευάζει τὴν ἰδεατὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου τῶν ἀριστοκρατῶν πατρῶνων του, πὺλ ἀποκρυσταλλώνεται στὴ μοναρχικὴ ἰδεολογία τοῦ ποιήματος, μέσα ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς γοπευτικῆς ἀλλὰ ἐλεγχόμενης ἑτερότητας τῶν λατινικῶν βασιλείων τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ ρευστὴ γεωγραφία τοῦ μυθιστορήματος μὲ χωρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ βασίλειο τῆς Ἀρμενίας ἰσχυροποιεῖ τὴν ἀνατολικὴ ματιὰ πρὸς τὴ Δύσι, ὅπως ἐπίσης ἡ μοναδικὴ σὲ ὅλα τὰ μυθιστορήματα χρῆσι τῆς «ἀνατολίτικης» τεχνικῆς τῆς ἐγκυτιωμένης ἀφήγησης. Ἔτσι, τὸ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*

*Ἐφιππος πολεμιστὴς
(ὁ μῖνας Μάρτιος καὶ
τὸ ζῶδιο Κριός)·
ἐλληνικὸ χειρόγραφο
(ἀρχὲς δέκατου
τέταρτου αἰῶνα) σὲ
μικτὸ φραγκο-βυζαντινὸ ὕφος μὲ ἀπεικονίσεις τῶν δώδεκα
μηνῶν (Ἅγιον Ὅρος,
Μονὴ Βατοπεδίου).*



ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ δεῖγμα στὴ μεσαιωνικὴ λογοτεχνία ἐνὸς ἐξωτικοῦ «δυτικισμοῦ», μιᾶς περίπτωσης, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, βυζαντινοῦ *occidentalisme*.

Στὸ *Haft paykar* ὁμως τοῦ Nizami τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἡ εἰκόνα τῶν διαφορῶν λαῶν μέσα στὸ ἐγκυτιωμένο μυθιστόρημα δὲν εἶναι ἐξωτικίζουσα, γιατί ὁ Nizami δὲν ἀντιπαραθέτει καμιὰ εἰκόνα ὁποιασδήποτε ἐτερότητας στὸν περσικὸ κόσμο τῆς δικῆς του ἐποχῆς. Νομίζω ὅτι ὁ λόγος βρίσκεται στὰ ἱστορικὰ καὶ πολιτισμικὰ συμφραζόμενα τῆς ἐποχῆς του. Οἱ προσπάθειες τῶν Περσῶν στὶς ἀρχὲς τοῦ δωδέκατου αἰῶνα γιὰ αὐτονόμηση ἀποτυγχάνουν, καθὼς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰῶνα τὸ Χαλιφάτο ἐνδυναμώνεται καὶ γνωρίζει μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου τρίτου αἰῶνα μιὰ τελευταία περίοδο ἄνθισης. Παράλληλα, τρία σελτζουκικὰ σουλτανάτα —τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Ἀζερμπαϊτζὰν καὶ τοῦ Ἰσφαχὰν— νέμονται τὰ ἐδάφη στὰ βόρεια τῆς Μεσοποταμίας καὶ ἀνάμεσα στὴ Μαύρη Θάλασσα καὶ τὴν Κασπία. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ τρεῖς ἡγεμόνες ποὺ ἀναφέρει ὁ Nizami στοὺς προλόγους τῶν ἔργων του, εἶναι καὶ οἱ τρεῖς Τοῦρκοι ποὺ ὁμως δὲν κατάφεραν νὰ προσελκύσουν τὸν Πέρση ποιητὴ στὶς αὐλές τους. Ὁ περσικὸς κόσμος τὸν ὁποῖο ἀνακατασκευάζει ὁ Nizami στὸ ἔργο του εἶναι ἀποκλειστικὰ φαντασιακὸς καὶ ἐντελῶς ἐσωστρεφής, ἄσχετος πρὸς τὸ σελτζουκικὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ζεῖ ὁ μοναχικὸς αὐτὸς δημιουργός. Ἐδῶ διακρίνουμε μιὰ ἀπόκλιση τῆς περσικῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καὶ τὴ γαλλικὴ Δύση, ἀφοῦ στὰ ἔργα του ὁ Nizami προκρίνει τὴ διδακτικὴ αἰσθητικὴ καὶ τὸν θεοφιλοσοφικὸ μυστικισμό, διαχωρίζοντας τὴν ποίηση ἀπὸ τὴν ἱστορία.

Παράλληλα ὁμως ὑπάρχει καὶ μιὰ ἐνδιαφέρουσα σύγκλιση. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς παλαιότερους δημιουργούς, οἱ τρεῖς ποιητὲς ἐκφράζουν ἀπολύτως συνειδητὰ τὴ δύναμη τοῦ ποιητικοῦ τους ταλέντου. Ὁ Chrétien στὸν πρόλογο τοῦ *Erec et Enide* ἀναφέρει ὅτι «ἀπὸ μιὰ ἱστορία περιπετειῶν ἔφτιαξε μιὰ πολὺ ὁμορφὴ συναρμογὴ» (στ. 13-14: «*tret d'un conte d'aventure | une molt bele conjointure*»), ἐνῶ ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* βάζει τὸν ἀφηγητὴ νὰ λέει στὸ προοίμιο ὅτι θὰ παρουσιάσει μιὰ «θαυμαστὰ

σχεδιασμένη έρωτική αφήγηση» (στ. 17: «*ξενοχάραγον αφήγημαν αγάπης*»). Έπισημαίνουν έτσι και οί δύο δημιουργοί τη συμβολή της ποιητικής τέχνης στην κατασκευή της αφήγησης. Ο Nizami πάλι, υποδεικνύοντας τόν έαυτό του στόν πρόλογο τοῦ μυστικιστικοῦ *Makhzan al-asrar*, δηλώνει: «Στόν οὐράνιο θρόνο εἶναι ἀνδόνια | οἱ ποιητές· δέν μοιάζουν σέ κανέναν. | Έκστατικοί μέσα στή φλόγα τῆς σκέψης, | συγγενεύουν μέ τοὺς ἀγγέλους. | Ἡ ποίηση ὑφαίνει τὰ πέπλα τῶν μυστηρίων, | κι ἔτσι γίνεται καθρέφτης τῆς σοφίας» (στ. 338-343). Δέν εἶναι, ἐπομένως, τυχαῖο, ὅτι τὰ ἔργα τῶν τριῶν ποιητῶν ἀποτελέσαν καθοριστικά πρότυπα γιά τοὺς ἐπόμενους.

Τόν διαχωρισμό ποίησης καί ἱστορίας θά τόν συναντήσουμε στό Βυζάντιο γύρω στά μέσα τοῦ δέκατου τέταρτου αἰώνα. Μέχρι καί τή συγγραφή τῆς *Βυζαντινῆς Ἰλιάδας* (Πίν. 2, ἀρ. 12), τὰ μυθιστορήματα πού μᾶς σώζονται ἀποτελοῦν πρωτότυπα κείμενα τὰ ὁποῖα ἔχουν γραφεῖ στήν Κωνσταντινούπολη. Οἱ συγκεκριμένες αὐτὲς διηγήσεις ἀντανακλοῦν σαφῶς ἓνα ἀριστοκρατικό περιβάλλον πού, μέσα στά χρόνια σκληρῶν ἐμφύλιων συγκρούσεων, ἀναζητᾷ διαφυγή στόν οὐτοπικό κόσμο τοῦ ἔρωτα καί τοῦ πολέμου, ὅπως αὐτὸς ἀποτυπώνεται στό *Καλλίμαχος καί Χρυσορρόη*, πού εἶναι φτιαγμένο σάν ἐξωτικό παραμῦθι, ἢ στήν *Ἀχιλλήίδα*, πού ἀνακαλεῖ τόν ἥρωικό κόσμο τοῦ Διγενῆ καί παρουσιάζει τῖς ἐρωτικές περιπέτειες τοῦ δεσπότη, δηλαδή βυζαντινοῦ πρίγκιπα, Ἀχιλλέα μέ τή φράγκισσα πριγκιπούλα Πολυξένη καί τόν θλιβερό θάνατό τους. Ὡστόσο, ἡ συνεχιζόμενη διάλυση τοῦ κράτους καί ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἡσυχασμοῦ ὡς θεολογικοῦ δόγματος συνεπάγονται τή συνολικότερη μείωση τῆς ψυχαγωγικῆς λογοτεχνίας. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ δέκατου τέταρτου αἰώνα ἡ παραγωγή μυθιστορημάτων μετατοπίζεται σέ νέα κέντρα, μακριὰ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ τελευταῖες τρεῖς ἐρωτικές διηγήσεις πού μᾶς σώζονται (Πίν. 2, ἀρ. 13-15) εἶναι ἐλεύθερες διασκευὲς ἑνὸς ἰταλικοῦ, ἑνὸς ὁθωμανικοῦ καί ἑνὸς γαλλικοῦ πρωτότυπου ἀντίστοιχα. Τὰ τρία αὐτὰ κείμενα, ἂν καί σπηρίζονται στό ὕφος τῶν παλαιότερων διηγήσεων, ἀντανακλοῦν ἓνα ἀστικό περιβάλλον ἀπομακρυσμένο πιά ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ κόσμο. Ὄταν στίς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἔκτου αἰώνα ἀντιγράφονται γιά τοὺς συλλέκτες στήν

Ἰταλία καὶ στὴ Γαλλία τὰ λίγα σωζόμενα σήμερα χειρόγραφα, οἱ ἐρωτικές διηγήσεις ὁλοκληρώνουν τελεσίδικα τὸν δημιουργικὸ τους κύκλο. Ἡ συγγραφή τοῦ *Ἐρωτόκριτου* ἀπὸ τὸν Βισσέντισο Κορνάρο στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὶς βυζαντινὲς ἐρωτικές διηγήσεις, ἀλλὰ ἀποτελεῖ στὴν ἐνετοκρατούμενη Κρήτη τὴν ὥριμη ἐκφάνση ἑνὸς ἀναγεννησιακοῦ ἐλληνισμοῦ.

Ἀντίθετα, στὴ Δύση ἡ παράδοση τῆς μεσαιωνικῆς ἐρωτικῆς μυθοπλασίας δὲν χάνεται ἐντελῶς. Καθώς, βέβαια, τὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα ἡ ὕστερη μεσαιωνικὴ κοινωνία ἀνοίγεται στὴν τάξη τῶν ἀστῶν καὶ ἡ ἀριστοκρατία, μὲ τὴ σταθεροποίηση τῶν βασιλικῶν ἡγεμονιῶν, ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὶς πολεμικὲς παραδόσεις τῆς φεουδαρχίας, τὰ μυθιστορήματα χάνουν τὴν ἐπαφή τους μὲ τὴν ἱστορία. Οἱ ποιντικὲς διηγήσεις μετατρέπονται σὲ πεζὰ ἀφηγήματα, ὅπου ἡ εἰκόνα τῆς ἱπποσύνης παγώνει σὲ ἓνα ἀνιστορικὸ ἰδεῶδες, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὸ *Mort d'Arthur* («Ὁ θάνατος τοῦ Ἀρθούρου») τοῦ Sir Thomas Malory, γραμμένο στὰ τέλη τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα. Μὴ τελευταία ποιντικὴ ἄνθιση γνωρίζει ὁ κόσμος τῶν ἱπποτῶν στὰ ἐπικά μυθιστορήματα τῆς ὀψιμῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης, ὅπως εἶναι ὁ *Orlando furioso* («Μαινόμενος Ὀρλάνδος») τοῦ Lodovico Ariosto, ὅπου, στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα, ὁ Θερβάντες θὰ παρωδήσει στὸν *Δὸν Κιχώτη* μὲ νοσταλγικὴ τρυφερότητα τὴ λογοτεχνικὴ κουλτούρα αὐτῆς τῆς παλιομοδίτικης ἱπποσύνης.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν Περσία. Ἦδη στὸν δέκατο τέταρτο αἰῶνα μιὰ σειρά ποιντῶν συγγράφει μυθιστορήματα κατὰ ἀπομίμηση τοῦ Nizami, ἐνῶ τὸν δέκατο πέμπτο καὶ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα στὶς αὐλές τῶν Περσῶν βασιλέων τοῦ Ἰσφαχὰν καὶ τοῦ Χορασὰν τὰ ἔργα τοῦ Nizami εἰκονογραφοῦνται σὲ χειρόγραφα ἐντυπωσιακῆς πολυτέλειας καὶ καλλιτεχνικῆς ποιότητας. Ἔτσι, τὰ μυθιστορήματα τοῦ Πέρση ποιντῆ, εἰδικότερα ἡ ἐπικὴ ἐρωτικὴ ἱστορία *Χοσρόης καὶ Σιρίν*, μεταφράζονται στὰ ὀθωμανικὰ σὲ πεζὸ λόγο καὶ γίνονται μέρος τῆς τουρκικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἕκτου αἰῶνα.

Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ τελικὴ ἀπόκλιση ἀνάμεσα στὴ δημιουργούμενη Εὐρώπη, στὸν ὑποχωροῦντα βυζαντινὸ κόσμο καὶ στὴν ὀθωμανοπερσικὴ Μέση



Ὁ Barbad παίζει οὔτι μπροστὰ στὸν
Χοσρόη· περσικὸ χειρόγραφο
(ἔτ. 1539-1543) μετὰ τὴν «Πεντάδα»
τοῦ Nizami (Λονδίνo, Βρετανικὴ
Βιβλιοθήκη).

Ἀνατολή. Οἱ γαλλικὲς ἐρωτικο-ἵπποτικὲς μυθιστορίες ἀνασύρονται στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα προκειμένου νὰ βοηθήσουν στὴ δημιουργία τοῦ ρομαντικοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος μετὰ καταστατικὸ κείμενο τὸν Ἰβανόν (1819) τοῦ Sir Walter Scott. Κάτι ἀντίστοιχο δὲν συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα. Ἡ πρώτη προσπάθεια συγγραφῆς ἱστορικοῦ μυθιστορήματος εἶναι ὁ Αὐθέντης τοῦ Μωρέως (1850) τοῦ Ἀλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, ποὺ ἀποτελεῖ ἕναν ἐξόφθαλμο συγκερασμὸ τοῦ ἑλληνικὰ γραμμένου, ἀλλὰ ἰδεολογικὰ φράγκικου, Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως καὶ τοῦ Ἰβανόν. Μοιρασμένο ἀνάμεσα στὴ Δύση καὶ στὴν Ἀνατολή, τὸ Βασίλειο τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ διανοούμενοί του ἐπιλέγουν μιὰ ἐντελῶς δυτικότερη ἐκδοχὴ τοῦ Μεσαίωνα χωρὶς ἴχνος ἐνὸς ὑπονομευτικοῦ «δυτικισμοῦ». Ἀλλὰ καὶ στὴ δευτέρῃ προσπάθεια αὐτοῦ τοῦ τύπου τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος, ἐννοῶ τὴν

Πριγκιπέσσα Ίζαμπά (1945) του Άγγελου Τερζάκη, πάλι το υπόβαθρο, παρά τις λογοτεχνικές ἀρετές του ἔργου, εἶναι ἡ ἐθνικιστικὰ προσδιορισμένη ὀπτική γωνία τῆς σύγχρονης πελοποννησοκεντρικῆς Ἑλλάδας. Σὲ αὐτὴ τὴν ἀπόκλιση κινούμαστε ἀκόμα καὶ σήμερα, καθὼς, παρὰ τὴν πληθώρα ἱστορικῶν μυθιστορημάτων μὲ θέμα τὸ Βυζάντιο καὶ μάλιστα τὸ ὕστερο, οἱ Ἕλληνες λογοτέχνες δὲν ἔχουν ἀνακαλύψει τὴ βυζαντινὴ ἐρωτικὴ μυθολογία γιὰ νὰ συνδιαλεχθοῦν δημιουργικὰ μαζί της στὶς ὁποιες τυχὸν ἀφηγηματικὲς ἀναζητήσεις τους. Φαίνεται πὼς στὴ γειτονικὴ Τουρκία κατὰ τέτοιο ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὸ καινοφανὲς πάντρεμα ποὺ πέτυχε μόλις πρὶν λίγα χρόνια ὁ Orhan Pamuk στὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημά του *Benim adım kırmızı* («Τὸ ὄνομά μου εἶναι Κόκκινο»). Μὲ τὴν ἀξιοποίηση εὐρωπαϊκῶν ἀφηγηματικῶν τεχνικῶν καὶ τὸν σχεδιασμὸ τῆς πλοκῆς μὲ βάση τὸ *Χοσρόης καὶ Σὶρὶν* τοῦ Nizami, ὁ Pamuk κατασκευάζει ἓνα εἰρωνικὰ σύγχρονο μυθιστόρημα γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, τοὺς ἀνθρώπους της, τὸν ἔρωτα καὶ τὴ ζωγραφικὴ, ἓνα μυθιστόρημα ποὺ εἶναι ταυτόχρονα νεωτερικὸ καὶ συμβατικὸ, ὅπως ἦταν, δηλαδή, στὴν ἐποχὴ τους οἱ μεσαιωνικὲς ἐρωτικὲς διηγήσεις ἀπὸ τὴν Περσία στὴν Προβηγγία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τὸ κείμενο τῆς διάλεξης δημοσιεύεται μὲ ὀρισμένες προσθήκες καὶ τὶς ἀναγκαῖες φραστικὲς βελτιώσεις. Προκειμένου νὰ διατηρηθεῖ ὁ δοκιμακὸς χαρακτήρας τοῦ κειμένου δὲν προστέθηκαν ὑποσημειώσεις. Τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα στόχο ἔχει νὰ παρᾶσκει στοὺς ἐνδιαφερόμενους ἀναγνώστες τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα γιὰ μιὰ πρώτη ἐπαφὴ τους μὲ τὰ κείμενα.

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Γιὰ τὰ κομνήνεια καὶ τὰ παλαιολόγεια ἐρωτικὰ μυθιστορήματα σύντομη ἐνημέρωση προσφέρουν τὰ ἐγχειρίδια τοῦ H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἱστορία τῆς λόγιας κοσμικῆς γραμματείας τῶν Βυζαντινῶν*, Ἀθήνα 1991-1994 καὶ τοῦ H.-G. Beck, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς δημώδους λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1989 ἀντίστοιχα. Χρήσιμη εἶναι ἡ μονογραφία τοῦ R. Beaton, *Ἡ ἐρωτικὴ μυθιστορία τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαίωνα*. Μετάφραση Ν. Τσιρώνη, Ἀθήνα 21996, σὲ συνδυασμὸ ὅμως μὲ τὴν κριτικὴ τῶν P.A. Agapitos & O.L. Smith, *The Study of Medieval Greek Romance: A Reassessment of Recent Work* [Opuscula Graecolatina 33], Κοπενχάγη 1992. Εἰδικότερα γιὰ τὰ κομνήνεια ἔργα καλὴ εἰσαγωγὴ ἀποτελεῖ ὁ συλλογικὸς τόμος τῶν P.A.

Agapitos & D.R. Reinsch (ἐπιμ.), *Der Roman im Byzanz der Komnenenzeit. Ein internationales Symposium* (Meletemata 8), Φρανκφούρτη 2000. Ἀναντικατάστατη ὡς εἰσαγωγή στὴν ἐλληνιστικὴ ἐρωτικὴ μυθολογία παραμένει ἡ μονογραφία τοῦ T. Hägg, *Τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ μυθιστόρημα*. Μετάφραση Τζ. Μαστοράκη, Ἀθήνα 1992.

Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μανασσῆ καὶ τὸ χρονογραφικὸ ἔργο του σημαντικὴ εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ O. Lampsidis, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 36], Ἀθήνα 1996 (νεοελληνικὴ ἀπόδοσις ἀπὸ τὸν Ὁ. Λαμπιδίδη, Ἀθήνα 2003). Τὸ ζήτημα τῆς λογοτεχνικότητας σὲ σχέση πρὸς τὰ ἐρωτικὰ μυθιστορήματα ἀνέπτυξε ὁ D.R. Reinsch, «Historia ancilla litterarum? Zum literarischen Geschmack in der Komnenenzeit: Das Beispiel der Σύνοψις χρονικὴ des Konstantinos Manasses», στὸ: P. Odorico & P.A. Agapitos (ἐπιμ.), *Pour une «nouvelle» histoire de la littérature byzantine: problèmes, méthodes, approches, propositions. Actes d'un colloque international philologique* [Dossiers Byzantins 1], Παρίσι 2002, σελ. 81-94.

Ἀπὸ τὴν ἐκτενέστατη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Διγενῆ Ἀκρίτη ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὰ ἀκόλουθα: Σ. Ἀλεξίου (ἐκδ.), *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης (κατὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἑσχοριὰ) καὶ Τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη* [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη 5], Ἀθήνα 1985· R. Beaton & D. Ricks (ἐπιμ.), *Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry* [Centre for Hellenic Studies, King's College London. Publications 2], Aldershot 1993· P. Odorico, *Digenis Akritas: Poema anonimo bizantino*, Φλωρεντία 1995· E.M. Jeffreys, *Digenis Akritis: The Grottaferrata and Escorial Versions* [Cambridge Medieval Classics 7], Καίμπριτζ 1998· P. Odorico, *L'Akrite: l'épopée byzantine de Digénis Akritas. Versions grecque et slave, suivie du Chant d'Armouris*, Τουλούζ 2002.

Γιὰ τὰ παλαιολόγια μυθιστορήματα παραπέμπω στὶς ἀκόλουθες μελέτες μου, ὅπου καὶ ὅλη ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία: «Ἡ θέσις τῆς αἰσθητικῆς ἀποτίμησης σὲ μιὰ “νέα” ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», στὸ: Odorico & Agapitos, *Pour une «nouvelle» histoire*, σελ. 185-232· «Genre, Structure and Poetics in the Byzantine Vernacular Romances of Love», *Symbolae Osloenses* 78 (2004) 5-98· «Writing, Reading and Reciting (in) Byzantine Erotic Fiction», στὸ: B. Mondrain (ἐπιμ.), *Lire et écrire à Byzance* [Byzantina Sorbonensia 21], Παρίσι (ὑπὸ δημοσίευση)· «Ἀπὸ τὸ “δρᾶμα” τοῦ Ἑρωτα στὸ “ἀφήγημα” τῆς Ἀγάπης: Τὸ ἐρωτικὸ μυθιστόρημα στὸ Βυζάντιο (11ος-14ος αἰώνας)», στὸ: Χρ. Ἀγγελίδης & Η. Ἀναγνωστάκης (ἐπιμ.), *Γοῦστο καὶ αἰσθητικὲς προτιμήσεις στὸ Βυζάντιο καὶ τὸν Δυτικὸ Μεσαίωνα* [Ἑθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν. Διεθνὴ Συμπόσια 11], Ἀθήνα (ὑπὸ δημοσίευση)· *Ἀφήγησις Λιβίστρου καὶ Ροδάμνης. Κριτικὴ ἔκδοσις τῆς διασκευῆς ἄλφα* [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη 9], Ἀθήνα (ὑπὸ δημοσίευση).

Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΓΓΛΟΝΟΡΜΑΝΔΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Γιὰ τὰ δυτικὰ μυθιστορήματα γενικότερα ἀξιόλογες εἰσαγωγὲς ἀποτελοῦν οἱ ἀκόλουθοι τόμοι, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία: J. Frappier & R.R. Grimm (ἐπιμ.), *Le roman jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Χαϊδελβέργη 1978· J.-Ch. Huchet, *Le roman médiéval*, Παρίσι 1984· K. Brownlee & M.S. Brownlee (ἐπιμ.), *Romance: Generic Transformation from Chrétien de Troyes to*

Cervantes, Λονδίνο 1985· J. Bumke, *Höfische Kultur: Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, Μόναχο 1986· D. Kelly, *Medieval French Romance*, Νέα Υόρκη 1993· M.T. Bruckner, *Shaping Romance: Interpretation, Truth, and Closure in Twelfth-Century French Fictions*, Φιλαδέλφεια 1993· B. Schmolke-Hasselmann, *The Evolution of Arthurian Romance: The Verse Tradition from Chrétien to Froissart*. Translated by M. and R. Middleton [Cambridge Studies in Medieval Literature 35], Καίμπριτζ 1998· R.L. Krueger (ἐπιμ.), *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Καίμπριτζ 2000. Για τὰ romans d'antiquité ειδικότερα σημαντικές είναι οί μελέτες τοῦ D. Poirion, *Résurgences: Mythe et littérature à l'âge du symbole (XIIe siècle)*, Παρίσι 1986 καὶ τοῦ L.W. Patterson, *Negotiating the Past: The Historical Understanding of Medieval Literature*, Μάντισον 1987.

Ἀπὸ τὴν ἐκτενέστατη βιβλιογραφία γιὰ τὰ chansons de geste, καὶ ειδικότερα γιὰ τὸ «᾿Ασμα τοῦ Ρολάνδου», ἀναφέρω τὰ ἑξῆς: M. Menéndez Pidal, *La Chanson de Roland et la tradition épique des Francs*, Παρίσι 21960· M. de Combarieu du Grès, *L'ideal humain et l'expérience morale chez les héros des chansons de geste des origines à 1250*, Aix-en-Provence 1979· I. Short (ἐκδ.), *La Chanson de Roland*, Παρίσι 1990· P. Haidu, *The Subject of Violence: The Song of Roland and the Birth of the State*, Bloomington-Indianapolis 1993· S. Gaunt, *Gender and Genre in Medieval French Literature* [Cambridge Studies in French 53], Καίμπριτζ 1995, σελ. 22-70.

Γιὰ τὸν Chrétien μποροῦν νὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ, ἐντελῶς ἐνδεικτικά, οί ἀκόλουθες μελέτες: P. Haidu, *Aesthetic Distance in Chrétien de Troyes: Irony and Comedy in Cligès and Perceval*, Γενεύη 1968· N.J. Lacy, *The Craft of Chrétien de Troyes: An Essay in Narrative Art* [Davis Medieval Texts and Studies 3], Λέυντεν 1980· D. Kelly (ἐπιμ.), *The Romances of Chrétien de Troyes: A Symposium* [Edward C. Armstrong Monographs on Medieval Literature 3], Lexington, KY 1985· D. Maddox, *The Arthurian Romances of Chrétien de Troyes: Once and Future Fictions* [Cambridge Studies in Medieval Literature 12], Καίμπριτζ 1991· Gaunt, *Gender and Genre*, σελ. 71-121· S. Kay, «Who Was Chrétien de Troyes?», *Arthurian Literature* 15 (1996) 1-35. Για τὸν Cligès ειδικότερα σημαντικά βοηθήματα εἶναι τὰ ἑξῆς: L. Polak, *Chrétien de Troyes: Cligès* [Critical Guides to French Texts 23], Λονδίνο 1982· S. Gregory & C. Luttrell (ἐκδ.), *Chrétien de Troyes: Cligès*, Καίμπριτζ 1993· Ch. Méla & O. Collet & M.-Cl. Gérard-Zai (ἐκδ.), *Chrétien de Troyes: Cligès* [Lettres Gothiques], Παρίσι 1994.

Ο ΑΡΑΒΟΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ περσικὴ λογοτεχνία γενικότερα χρήσιμα εἶναι ἁκόμα τὰ ἔγχειρίδια τοῦ E.G. Browne, *A Literary History of Persia*, Λονδίνο 1904-1911, τοῦ J. Rypka, *Iranische Literaturgeschichte*, Λειψία 1959 καὶ τοῦ A. Bausani, *Letteratura persiana*, Μιλάνο 1960. Για τὰ ἐρωτικά μυθιστορήματα τοῦ ἐνδέκατου αἰῶνα ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ δοκίμιο τοῦ D. Davis, *Panthea's Children: Hellenistic Novels and Medieval Persian Romances* [Biennial Yarshater Lecture Series 3], Νέα Υόρκη 2002.

Συνθετικά ἐξετάζει τὸ «Βιβλίον τῶν Βασιλέων» τοῦ Firdowsi ὁ D. Davis, *Epic and Sedition:*

The Case of Ferdowsi's Shahnameh, Fayetteville, AK 21998, ό όπόός και έχει μεταφράσει ένα σημαντικό ό μέρος τοό έπους, π.χ., *Ferdowsi: The Legend of Seyavash* [Penguin Classics], Harmondsworth 1991. Μιά συγκριτική εξέταση τοό *Shahnameh* με τόν Διγενή 'Ακρίτη παρουσίασε ό V. Pecoraro, «La nascita del romanzo moderno nell'Europa del XII secolo: le sue origini orientali e la mediazione di Bisanzio all'Occidente», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32.2 (1982) 307-318.

Γιά τά άραβικά έπη βασική είναι ή τρίτομη μελέτη τοό M.C. Lyons, *The Arabian Epic*, Καίμπριτζ 1995, ή όποία περιλαμβάνει και μεταφράσεις τεσσάρων έργων. 'Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ή συγκριτική μελέτη τής Cl. Ott, «Byzantine Wild East – Islamic Wild West: An Expedition into a Literary Borderland», στό: Agapitos & Reinsch, *Der Roman im Byzanz der Komnenenzeit*, σελ. 137-146.

Γιά μια συνοπτική παρουσίαση τής ζωής και τοό έργου τοό Nizami έξαίρετο είναι τό άρθρο τοό P.J. Chelkowski, «Nizami Gandjawi», *Encyclopaedia of Islam* 8 (1995) 76-81, όπου και ή παλαιότερη βιβλιογραφία. Δύο πρόσφατες λογοτεχνικές προσεγγίσεις είναι: K. Talattof & J.W. Clinton (έπιμ.), *The Poetry of Nizami Ganjavi: Knowledge, Love, and Rhetoric*, Νέα Υόρκη 2001 και A.A. Seyed-Gohrab, *Layli and Majnun: Love, Madness and Mystic Longing in Nizami's Epic Romance* [Brill Studies in Middle Eastern Literatures 27], Λέυντεν 2003. Γιά τς «Έπτά εικόνες» ειδικότερα ό άναγνώστης μπορεί νά διαβάσει συντομευμένες μεταφράσεις άπό τόν P.J. Chelkowski, *Mirror of the Invisible World: Tales from the Khamseh of Nizami*, Νέα Υόρκη 1975, σελ. 69-112 και τόν R. Gelpke, *Nizami: Die sieben Geschichten der sieben Prinzessinnen* [Manesse Bibliothek der Weltliteratur], Ζυρίχη 1959, ή τήν πλήρη μετάφραση άπό τόν M. Barry, *Nezâmi: Le pavillon des sept princesses* [Connaissance de l'Orient], Παρίσι 2000. Γοντευτική παραμένει ή άνάγνωση τοό συγκεκριμένου έργου άπό τόν 'Ιταλο Καλβίνο, *Γιατί νά διαβάζουμε τούς κλασικούς*. Μετάφραση 'Α. Χρυσοστομίδης, 'Αθήνα 2003, σελ. 67-74 («Οί έφτά πριγκίπισσες τοό Νεζαμί»). Γιά τό «Χοσρόης και Σίριν» ύπάρχει ή έξαίρετη μετάφραση με είσαγωγή και σχόλια τοό J.C. Bürgel, *Nizami: Chosrou und Schirin* [Manesse Bibliothek der Weltliteratur], Ζυρίχη 1980.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΗΓΓΙΑ: ΕΡΩΤΙΚΕΣ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΥΣΤΕΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

1

Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΓΓΛΟΝΟΡΜΑΝΔΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

(τέλη ένδέκατου με τέλη δωδέκατου αιώνα)

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΘΕΜΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ (ROMANS D'ANTIQUITÉ)

- 1 *Roman de Thèbes* [περ. 1150-1155: Γαλλία]
- 2 *Roman d'Enéas* [περ. 1156: Νορμανδική Ἀγγλία]
- 3 Benoît de Sainte-Maure, *Roman de Troie* [περ. 1160-1165: Γαλλία]

ΜΙΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΠΛΑΝΤΑΓΕΝΕΤΩΝ

- 4 Wace, *Roman de Brut* [περ. 1150-1155: Νορμανδική Ἀγγλία]

ΤΡΙΑ ΗΡΩΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ (CHANSONS DE GESTE)

- 5 *La Chanson de Roland*: διασκευη Ὁξφόρδης [περ. 1100: Γαλλία]
- 6 *La Chanson de Roland*:
διασκευη Παρισίων [πρῶτο μισὸ δωδέκατου αἰώνα: Γαλλία]
- 7 *La Chanson de Guillaume* [ἀρχὲς δωδέκατου αἰώνα: Γαλλία]

ΤΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ CHRÉTIEN DE TROYES (περ. 1140-1191)

- 8 *Erec et Enide* («Ὁ Ἐρέκ καὶ ἡ Ἐνίντ») [περ. 1165-1170: Νορμανδική Ἀγγλία]
- 9 *Cligés* [περ. 1170-1177: Νορμανδική Ἀγγλία (:)]
- 10 *Le Chevalier de la Charrette* («Ὁ ἱππότης τοῦ κάρου» [Lancelot])
[περ. 1174-1181: Γαλλία]
- 11 *Le Chevalier au Lion* («Ὁ ἱππότης μετὰ τὸ λιοντάρι» [Yvain])
[περ. 1175-1181: Γαλλία]
- 12 *Le Conte du Graal* («Ἡ ἀφρίγνησις τοῦ Γκράλ» [Perceval])
[περ. 1179-1191: Γαλλία]

2

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

(δωδέκατος μὲ δέκατος πέμπτος αἰώνας)

ΕΡΩΤΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

- 1 Εὐμάθιος Μακρεμβολίτης, *Ύσμίνη καὶ Ὑσμινίας* [περ. 1130–1135: Κων/πολη]
- 2 Θεόδωρος Πρόδρομος, *Ροδάνθη καὶ Δοσικλῆς* [περ. 1130–1135: Κων/πολη]
- 3 Νικήτας Εὐγενειανός, *Δροσίλλα καὶ Χαρικλῆς* [περ. 1135–1140: Κων/πολη]
- 4 Κωνσταντίνος Μανασσῆς, *Ἀρίστανδρος καὶ Καλλιθέα* [περ. 1140–1145: Κων/πολη]

ΜΙΑ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

- 5 Κωνσταντίνος Μανασσῆς, *Σύνοψις χρονική* [περ. 1140–1145: Κων/πολη]

ΔΥΟ ΗΡΩΙΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

- 6 *Διγενῆς Ἀκρίτης*: διασκευὴ Ἐσκοριάλ [πρῶτο μισὸ δωδέκατου αἰώνα (:): Κων/πολη (:)]
- 7 *Διγενῆς Ἀκρίτης*: διασκευὴ Κρυπτοφέρρης [δωδέκατος αἰώνας: Κων/πολη]

ΕΡΩΤΙΚΕΣ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΛΑΣΚΑΡΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

- 8 *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* [μέσα δέκατου τρίτου αἰώνα: Νίκαια]
- 9 *Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα* [τέλη δέκατου τρίτου αἰώνα: Κων/πολη]
- 10 *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόπη* [ἀρχὲς δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κων/πολη]
- 11 *Ἀχιλλνίδα* [μέσα δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κων/πολη]
- 12 *Βυζαντινὴ Ἰλιάδα* [δεύτερο μισὸ δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κων/πολη (:)]
- 13 *Φλώριος καὶ Πλατισταφλώρη* [δεύτερο μισὸ δέκατου τέταρτου αἰώνα: Κρήτη(:)]
- 14 *Σεμίραμη καὶ Ἀλέξανδρος* [πρῶτο μισὸ δέκατου πέμπτου αἰώνα: Θράκη (:)]
- 15 *Ἰμπέρσιος καὶ Μαργαρώνα* [μέσα δέκατου πέμπτου αἰώνα: Πελοπόννησος (:)]

3

Ο ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

(ένδέκατος με ἄρχες δέκατος τρίτου αἰώνα)

ΕΡΩΤΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΑΣ

- 1 Unsuri, *Vamiq u Adhra* («Ὁ Βαμίκ καὶ ἡ Ἄντρα») [δεύτερο τέταρτο ἐνδέκατου αἰώνα]
- 2 Gurgani, *Vis u Ramin* («Ἡ Βίς καὶ ὁ Ραμίν») [μέσα ἐνδέκατου αἰώνα]
- 3 Ayyuqi, *Varqeh u Gulshah* («Ἡ Βάρκε καὶ ὁ Γκουλσά») [δεύτερο μισὸ ἐνδέκατου αἰώνα]

ΕΝΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΟΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΑΣ

- 4 Firdowsi, *Shahnameh* («Τὸ βιβλίο τῶν Βασιλέων») [ἄρχες ἐνδέκατου αἰώνα]

ΜΙΑ ΗΡΩΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ (SIRAT) ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

- 5 *Sirat al-mujahidin* («Ἔπος τῶν Ἱερῶν Πολεμιστῶν») [δώδεκατος αἰώνας: Συρία ἢ Ἰράκ]

ΟΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ (MASNAVI) ΤΟΥ ILYAS IBN-YUSUF NIZAMI (1141-1209)

- 6 *Makhzan al-asrar* («Τὸ θησαυροφυλάκιο τῶν μυστικῶν») [1174-1176]
- 7 *Khusraw u Shirin* («Ὁ Χοσρόης καὶ ἡ Σιρίν») [1180-1181]
- 8 *Layli u Majnun* («Ἡ Λεϊλά καὶ ὁ Ματζνούν») [1185-1188]
- 9 *Haft paykar* («Οἱ ἑπτὰ εἰκόνες») [1190-1196]
- 10 *Iskandarnameh* («Τὸ Βιβλίο τοῦ Ἀλεξάνδρου») [1197-1204]